

Zeevarenden achter de tralies

Zeevarenden achter de tralies

De krijgsgevangenen van de grote zeeoorlogen, 1652-1674

GIJS ROMMELSE

Hilversum
Verloren
2020

In de Zeven Provinciën Reeks verschijnen korte monografieën over Nederlandse geschiedenis en cultuur in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw.

De redactie wordt gevormd door:

Marion Boers-Goosens

Femke Deen

Karwan Fatah-Black

Michiel van Groesen

Lauren Lauret

Olga van Marion

Arjan Nobel

Marrigje Paijmans

Miriam van Veen

Thijs Weststeijn

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij de financiële steun van de Stichting 'De Gijselaar-Hintzenfonds', de J.E. Jurriaanse Stichting, de Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting, het Vaderlandsch Fonds ter aanmoediging van 's-lands zeedienst en de Vereniging de Prins Hendrik Stichting.

Op het omslag: detail van het schilderij van de Slag bij Terheide door Jan Abrahamsz. Beerstraten, 1653-1666. Collectie Rijksmuseum Amsterdam, SK-A-22.

ISBN 978 90 8704 836 5

© 2020 Gijs Rommelse

Uitgeverij Verloren BV

Torenlaan 25, NL-1211 JA Hilversum

Opmaak Rombus, Hilversum

Druk Wilco, Amersfoort

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1 De juridische, politieke en militaire kaders	11
Staten en oorlogsrecht	11
De Eerste Engels-Nederlandse Oorlog (1652-1654)	16
De Tweede Engels-Nederlandse Oorlog (1665-1667)	22
De Derde Engels-Nederlandse Oorlog (1672-1674)	29
2 De staat en de krijgsgevangenen	36
De Nederlandse staat en de Engelse gevangenen	36
De Engelse staat en de Nederlandse gevangenen	44
Engelse staatsfinanciën en ‘ius in bello’	52
Decorstukken in een politiek theater	62
3 Gevangenen, familieleden en ambassadeurs	68
Overleven en ontsnappen	68
Een echtgenoot, broer of zoon in krijgsgevangenschap	73
Spinnen in een vijandig web	76
Betalen voor de vrijheid	79
Tot slot	83
Chronologisch overzicht	86
Bibliografie	89
Register	97

Inleiding

‘De gevangenen die hier in de Muse tot Chelsea ende Colchester sitten, lyden een onuytspreeckelyck ongemack, leggende in het bloote stroo seer naeuw op een gepackt, sonder eenigh deck, ten deelen maer onder plancken, ende voorts onder den blauewen hemel’. Dit schreven Hiëronymus van Beverningk, Willem Nieupoort, Paulus vande Perre en Allard Peter Jongestal in de herfst van 1653 vanuit Londen aan de Staten-Generaal in Den Haag.¹ Zestien maanden eerder, in mei 1652, was de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog uitgebroken. Sindsdien waren er enkele duizenden Nederlandse zeelieden en soldaten in Engelse krijgsgevangenschap geraakt. Een onbekend maar in ieder geval kleiner aantal Engelsen werd in de Republiek vastgehouden. Als ‘extraordinaris’ gezantschap moesten deze vier heren een vredesregeling met de Engelse Commonwealth tot stand helpen brengen. Daarnaast dienden zij op alle denkbare manieren de Nederlandse belangen behartigen, bijvoorbeeld door zich in te zetten voor de krijgsgevangenen zeevarenden.²

Het bovenstaande citaat werpt licht op een grotendeels vergeten episode uit de grote zeeoorlogen van de zeventiende eeuw. Over deze drie conflicten is al heel wat geschreven, met name over de achterliggende politieke en economische rivaliteit, de stereotype beeldvorming, de diplomatie en de partijbelangen, de monumentale schilderijen, de wapenwedloop ter zee en natuurlijk het verloop van de zeeslagen.³ Met betrekking tot de hoofdrolspelers denken de meesten alleen aan politieke leiders, zoals Johan de Witt, Oliver Cromwell en koning Charles II, en aan marineofficieren als Michiel de Ruyter, Lord Sandwich, Lord Albemarle en Cornelis Tromp. De tienduizenden matrozen en soldaten zijn grotendeels vergeten, zo lijkt het. Ze krijgen in ieder geval veel minder aandacht dan terecht is. Dat geldt in het bijzonder voor de ongelukkigen die maanden of soms zelfs jaren in krijgsgevangenschap moesten verkeren.

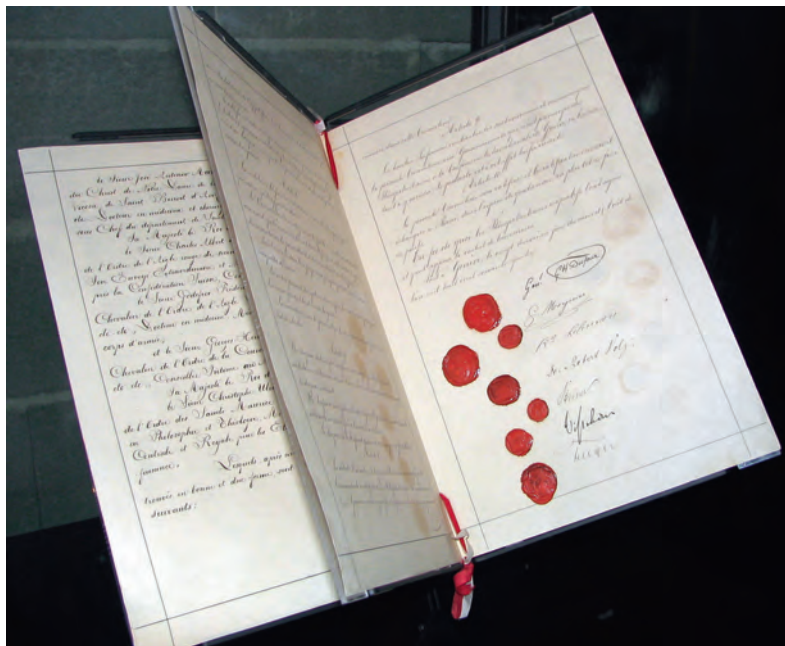
Er is überhaupt weinig geschreven over krijgsgevangenschap in de vroegmoderne tijd: slechts een aantal tijdschriftartikelen en een enkele bundel waarin

1 Van Beverningk, Nieupoort, Vande Perre en Jongestal aan de Staten Generaal, 3 oktober 1653, in: Scheurleer (red.), *Verbael*, 113-114.

2 Rommelse en Downing, ‘Diplomatic support’, 7-13.

3 Boxer, *Anglo-Dutch Wars of the 17th century*; Jones, *Anglo-Dutch Wars*; Wilson, *Profit and power*; Downing en Rommelse, *A fearful gentleman*; Pincus, *Protestantism and patriotism*; Palmer, ‘The military revolution afloat’; Fox, *The Four Days’ Battle of 1666*; Daalder, *Van de Velde & son, marine painters*.

Afb. 1. De handtekeningen en zegels waarmee de Geneefse Conventie van 1864 werden bekrachtigd. Bron: Wikipedia.

met name de politieke, juridische en religieuze dimensies centraal staan.⁴ Uit deze schaarse literatuur valt op te maken dat er in laatmiddeleeuws Europa geleidelijk juridisch-culturele conventies ontstonden met betrekking tot de betuiging van militair geweld, de legitimiteit van oorlogsvoering en de omgang met krijgsgevangenen. Zo gaf het niet langer pas medechristenen zonder meer af te slachten. Zeker niet wanneer zij dienaar of onderdaan waren van een andere internationaal erkende soevereine macht.⁵ Uiteindelijk mondde dit gewoonterecht uit in de codificatie van algemeen geldend oorlogsrecht. De Derde Geneefse Conventie van 1929 vormt tot op de dag van vandaag de juridische basis voor de omgang met krijgsgevangenen. De meeste militair-historici trekken daarom een doorlopende lijn vanuit de late middeleeuwen naar de eenentwintigste eeuw. Hierbinnen vormen de zich ontwikkelende staat en haar steeds reëler wordende monopolie op de toepassing van militair geweld de moderniserende trend. De betrokken geschiedkundigen zijn zich er terdege van bewust dat deze lijn grillig was. Militairen richtten nog menig bloedbad aan, zo erkennen zij, spontaan en gepland. Zij benadrukken echter dat de lange termijn-ontwikkeling onmiskenbaar is.⁶

Bij de behandeling van krijgsgevangenschap in de vroegmoderne is vooral aandacht besteed aan het politiek-juridische niveau. Hierdoor is in grote lijnen

4 Wilson, 'Prisoners of war in early modern Europe'; Parker, 'Law of war'; Tallett, *War and society*, 128-131; Contamine, 'The growth of state control', 163-193; Murphy, 'Atrocities at sea; Hohrath, 'In Cartellen wird der Werth eines Gefangenen bestimmter'.

5 Ambühl, *Prisoners of war in the Hundred Years War*.

6 Scheipers, 'Prisoners and detainees in war'; Kramer, *Prisoners of war: a reference handbook*; Evangelista en Tannenwald (red.), *Do the Geneva Conventions matter*; Clapham, Gaeta en Sassòli, *The 1949 Geneva Conventions: a commentary*.

bekend hoe de elkaar bevechtende staten regelingen troffen voor de uitwisseling van gevangenen, welke strategische oogmerken hierachter schuilgingen, en welke juridische en religieus-humanitaire grondbeginselen politieke gezagsdragers hierbij van toepassing achtten. Dit is ook niet vreemd, aangezien het overgrote deel van de bronnen dat relevant is voor de bestudering van krijgsgevangenschap geproduceerd is op dit niveau. Hoe de praktische opvang van de gevangenen en hun verzorging was geregeld, is echter nauwelijks bekend. Dat geldt eveneens voor de vraag hoe krijgsgevangenen probeerden te overleven in een vijandelijke omgeving, hoe hun families vanuit het thuisland hun lot probeerden te beïnvloeden, en op welke manier rijkdom en sociale of militaire status impact hadden op hun behandeling. Over hoe de ontvangende maatschappij omging met de aanwezigheid van grote aantallen buitenlandse gevangenen, en hoe kunstenaars en schrijvers het krijgsgevangenschap verbeeldden, is al even weinig bekend. Voor deze onderwerpen is het bronmateriaal nu eenmaal veel schaarser. Door het vrijwel geheel ontbreken van egodocumenten – er is slechts één ‘journal’ en een handvol briefjes bewaard gebleven uit de grote zeeoorlogen – weten we bovendien maar weinig van het perspectief van de krijgsgevangenen zelf.

Het gebrek aan bronnen ten spijt tracht dit boek alle bovengenoemde dimensies van vroegmoderne krijgsgevangenschap in onderlinge context voor het voetlicht te brengen. Het heeft de vorm van een breder ingebedde case study naar de Engels-Nederlandse Oorlogen van de jaren 1652-1674. De keuze voor deze serie conflicten is geen toevallige. Zowel tijdens de Tachtigjarige Oorlog als tijdens de latere coalitieoorlogen tegen het Frankrijk van Louis XIV bestond het Staatse leger voor het grootste deel uit buitenlandse huurregimenten. Het zeilende en vechtende personeel van de oorlogsvloot daarentegen was wel grotendeels uit de Republiek afkomstig. Sommige buitenlandse soldaten verbleven langere tijd in de garnizoenssteden en stichtten hier gezinnen, maar het grootste deel (re)migreerde vroeger of later. Het vlootpersoneel was daarom veel meer geworteld in de Nederlandse maatschappij. Er waren daardoor simpelweg meer mensen en instanties in de Republiek die zich hun positie als krijgsgevangene aantrokken, zodat er meer primaire bronnen beschikbaar zijn dan voor andere oorlogen. Met de keuze voor de grote zeeoorlogen is het voor de historicus dus beter mogelijk ook de sociale en culturele dimensies van krijgsgevangenschap in beeld te krijgen.

Het boek volgt, waar mogelijk, een chronologische lijn, maar vooral bij de behandeling van de maatschappelijke en culturele facetten kent het een thematische aanpak. De aard van het beschikbare bronmateriaal noopt hiertoe. Ook moet worden opgemerkt dat er aanzienlijk meer aandacht uitgaat naar Nederlanders in Engeland dan naar Engelsen in de Republiek. Dit is eveneens ingegeven door

de beschikbaarheid van het historische bronmateriaal.

Het eerste hoofdstuk behandelt de politiek-juridische context van zeventiende-eeuwse krijgsgevangenschap en laat vervolgens zien hoe zeevarenden tijdens de Engels-Nederlandse Oorlogen in krijgsgevangenschap konden raken. Dit hoofdstuk biedt de lezer tevens een beknopt overzicht van de oorzaken en de achtergronden van deze oorlogen, waardoor het als het ware een basis biedt voor de volgende twee hoofdstukken. Het tweede hoofdstuk verschaft vervolgens inzicht in de vraag hoe de Engelse en de Nederlandse overheden de opsluiting en zorg voor de gevangen vijanden regelden, en hoe zij omgingen met de buitenlandse krijgsgevangenschap van de eigen onderdanen. Ook kijkt het naar het inzetten van krijgsgevangenen voor propagandistische doeleinden en naar de manier waarop kunstenaars hen soms verbeeldden. Het derde hoofdstuk tracht, ondanks het reeds genoemde gebrek aan egodocumenten, door de ogen van de gevangenen en hun familieleden te kijken. De gevangenen ontwikkelden verschillende strategieën om hun eigen omstandigheden te verbeteren en hun dierbaren zetten zich eveneens voor hen in. Daarnaast zal blijken dat diplomatieke vertegenwoordigers het leven van krijgsgevangenen op een cruciale manier konden beïnvloeden. De slotbeschouwing geeft antwoord op de vraag hoe krijgsgevangenschap tijdens de Engels-Nederlandse Oorlogen van de zeventiende eeuw heeft bijgedragen aan de totstandkoming van het hedendaagse internationale oorlogsrecht.

Graag wil ik op deze plaats David Appleby, Jim Bender, Judith Brouwer, Ann Coats, David Davies, Frank Fox, Phil Marter, Andrew Millard, Sonia Tycko en Annette de Wit bedanken voor het delen van hun expertise en onderzoeksmaterialen. Karwan Fatah-Black, Michiel van Groesen en Arjan Nobel hebben mij als redacteuren van de Zeven Provinciën Reeks van Uitgeverij Verloren geholpen met hun commentaar en suggesties. Lauren Lauret zocht de subsidieverlenende fondsen aan die deze publicatie financieel mogelijk hebben gemaakt. Annemieke Hartman, Sanne Hermans en Carry Jeremiah hebben de leesbaarheid van de tekst helpen vergroten. Hiervoor betoon ik ook graag mijn hartelijke dank. Ten slotte is dit boek opgedragen aan mijn goede vriend Roger Downing, met wie ik sinds 2006 zo vruchtbaar en plezierig heb samengewerkt. De zes artikelen die wij eerder samen over de krijgsgevangenen van de Engels-Nederlandse Oorlogen hebben gepubliceerd, hebben deels de basis gelegd voor dit boek.

De juridische, politieke en militaire kaders

Staten en oorlogsrecht

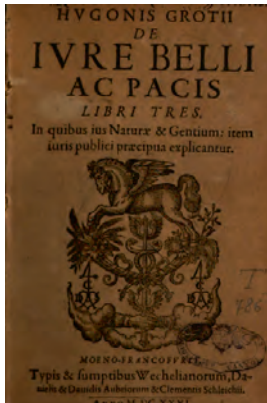
In 1667 publiceerde een anonieme auteur, die schuilging achter de letters 'EVL', een pamflet waarin hij stelde dat de Engelse staat op schandalige wijze tekort was geschoten jegens de Nederlandse krijgsgevangenen:

Alsoo men de honden van geen honger, dorst, koude, en ander ongemack en gebreck laet sterfen en vergaen, dat afgrijsselijcker is, als door het water, vuur, swaerd of ander doodelick geweer, omme te komen en haestigh te sterven. Soo heeft men nochtans in Engeland onse Nederlandse gevangenen door alle dese afgrijselicke middelen van omme te brengen, tot een ongelooflick getal doen en laten sterven, niet curerende of verwaerloosende daer-en-boven de gequeststen, so dat op verscheydene plaetsen de tiende, negende, aghste, sevende, jae de vierde en derde man gestorven of om beter te segghen om gebraght is. Welck maxime van doens insgelijcks notoir strijdigh is tegens en met het Reght aller Volckeren, en sonder violatie van welck reght dese maxime niet gepractiseert kan werden.⁷

In het derde kwart van de zeventiende eeuw verschenen er in Engeland en de Republiek tientallen pamfletten en nog meer liederen, gedichten en allegorische prenten waarin duiding werd gegeven aan de conflictueuze relatie tussen beide staten. Veruit de meeste van deze publikaties waren weinig genuanceerd. De eigen zaak was goed en rechtvaardig, terwijl de tegenstander ronduit verdorven was en bovendien de agressor was in het conflict. Het pamflet van EVL, met als hoofdtitel 'Den omsigtigen Hollander', was evenwel tamelijk uitzonderlijk, in de zin dat het een volkenrechtelijk argument bevatte dat in vrijwel geen enkel ander stuk te berde werd gebracht. Blijkens de ondertitel streefde het namelijk duidelijk te maken: 'Hoe onredelik en tegens aller Volckeren regt den selven Staet van de Engelsen met desen onregtvaerdigen Oorlog aengetast, en tot tegenweer genoodsaekt is geworden'.

Dit pamflet is illustratief voor het feit dat de Engels-Nederlandse Oorlogen van de zeventiende eeuw plaatsvonden binnen een context van internationaal erkende rechtsregels. De oorsprong van dit oorlogsrecht lag in de middeleeuwen

⁷ EVL, *Den omsigtigen Hollander*, 28-29.

Afb. 2. De voorkant van Hugo de Groot's beroemde *De iure belli ac pacis*. Bron: Google Books.

en was tweeledig. Invloedrijke auteurs als Augustinus van Hippo en Thomas van Aquino hadden benadrukt dat het martelen, verminken of willekeurig executeren van gevangenen tegenstanders strijdig was met de christelijke moraliteit. Daarnaast was er het praktische mechanisme van wederkerigheid. Het leek in ieders belang te zijn de wreedheid en verwoesting van oorlogvoering binnen zekere perken te houden. Anders zouden er immers onbeheersbare cycli van wraak en wederwraak ontstaan. Tegelijkertijd moet echter worden opgemerkt dat deze conventies ten aanzien van de 'goede oorlogvoering' niet van toepassing werden geacht op tegenstanders die op etnische, religieuze of culturele gronden als inferieur werden beschouwd. Bovendien, ongebreidelde slachtpartijen bleven met regelmaat voorkomen, gepland dan wel spontaan.⁸

In de vroegmoderne tijd werd het Europese oorlogsrecht getheoretiseerd en daarmee ook gesecculariseerd. Humanistische geleerden als Alberico Gentili, Francisco de Vitoria, Francisco Suarez en Hugo de Groot baseerden zich op het universele 'natuurrecht' en op het hiervan afgeleide 'volkerenrecht'. Dit laatste moest de politiek-juridische verhoudingen tussen staten regelen. Binnen het oorlogsrecht, dat onderdeel vormde van dit volkerenrecht, maakten de geleerden onderscheid tussen het 'ius ad bellum', de voorwaarden voor het initiëren van een juridisch gerechtvaardigde oorlog, en het 'ius in bello', het recht dat van toepassing was op de feitelijke oorlogvoering. Zo gingen de eerste twee boeken van De Groot's *De iure belli ac pacis* (1625) over de omstandigheden waaronder het voeren van oorlog gerechtvaardigd was. Het derde behandelde de regels van de strijd. Gentili, die zo'n drie decennia vóór De Groot het invloedrijke *De iure belli libri tres* (1598) publiceerde, stelde dat de systematische verwoesting van landstroken en gebouwen veroordeeld moest worden. Dit gold ook voor het gebruik van giftige wapens, geweld tegen vrouwen en kinderen, en het inhumain behandelen van krijgsgevangenen.⁹

Vroegmoderne theorieën van internationaal oorlogsrecht ruimden een centrale plaats in voor het concept van de soevereine staat. Dit was de enerzijds de uitkomst van een geleerd humanistisch-juridisch discours. Anderzijds hing het ook samen met lopende processen van staatsvorming. In de vroegmoderne tijd versterkten centrale overheden geleidelijk hun macht over hun onderdanen en territoria door oudere feodale structuren te vervangen of deze te incorporeren binnen nieuwe institutionele kaders. Dit proces was het gevolg van een fundamentele transformatie van de Europese economie, waarbinnen handel en nijverheid van steeds groter belang werden.¹⁰ Oorlogvoering speelde een cruciale rol binnen deze ontwikkeling van de staat. De beroemde Amerikaanse socioloog en historicus Charles Tilly zei hierover het volgende: 'war made the state and the state made war'.¹¹ Staten groeiden uit tot de dominante actoren in het financieren, initiëren,

8 Ambühl, *Prisoners of war in the Hundred Years War*, 12-14 and 259-261; Malkin, 'Prisoners of war'; Given-Wilson, 'The ransom of Olivier du Guesclin', 235-248; Ayton en Preston, *The Battle of Crécy*, 1346, 5 en 24; Prestwick, *The three Edwards*, 180-186; Roelofs, 'Hoofdstuk IV: de periode 1450-1713', 80; Contamine, 'The growth of state control', 164-168; Housley, 'European warfare, c. 1200-1320', 113-135; Strickland, *War and chivalry*, 181-200.

9 Wagner, 'Lessons of imperialism and of the Law of Nations'; Piriamae, 'Alberico Gentili's doctrine of defensive war'; Schröder, 'Vitoria, Gentili, Bodin: sovereignty and the Law of Nations'.

10 Bonney (red.), *Rise of the fiscal state*; Glete (red.), *War and the state*; Asback en Schröder (red.), *War, the state and international law*; Nexon, *The struggle for power in early modern Europe*; Ertman, *Birth of the Leviathan*.

11 Tilly, 'Reflections on the history of European state making', 42.

propaganderen, faciliteren, strategiseren, reguleren en uiteindelijk ook het beëindigen van oorlogen. Tegelijkertijd werd oorlogvoering enorm veel duurder, technologisch en logistiek complexer, destructiever en dodelijker.¹²

Vroegmoderne staten monopoliseerden geleidelijk ook alle zaken met betrekking tot de krijgsgevangenen. Middeleeuwse vorsten hadden voorheen weinig greep gehad op de manier waarop hun troepen gevangengenomen tegenstanders vasthielden en aan hun families terug verkochten. Gevangenen golden toen als ‘het eigendom’ van degenen die hun capitulatie hadden ontvangen.¹³ In de zestiende eeuw kregen legerbevelhebbers geleidelijk meer zeggenschap over de internering en de onderhandelingen met betrekking tot vrijkoop of uitruil. Technisch gezien bleven degenen die de overgave hadden afgedwongen de ‘eigenaren’ van de gevangenen, maar de coördinatie kwam bij de militaire leiding te liggen. Voor deze ontwikkeling zijn drie oorzaken aan te wijzen. Door staatsvorming kreeg het staatsbelang de overhand boven private belangen. Hierdoor werd de

Afb. 3. Na de inname van Haarlem in 1573 liet het Spaanse opperbevel het garnizoen executeren door middel van onthoofding of verdrinking in het Spaarne. Anonieme gravure. Bron: Rijksmuseum.

12 Parker, *The Military Revolution*; DeVries, ‘Gunpowder weaponry and the rise of the early modern state’.

13 Ambühl, *Prisoners of war in the Hundred Years War*, 12-14 en 259-261; Malkin, ‘Prisoners of war’; Given-Wilson, ‘The ransom of Olivier

autonomie van de individuele militair kleiner. In de tweede plaats probeerden bevelhebbers de eigen verliezen aan te vullen door te rekruteren onder de gevangenen, met name onder de ervaren huurlingen. Ten slotte zorgde de introductie van vuurwapens dat man tegen man gevechten steeds zeldzamer werden en er dus nauwelijks nog individuele claims waren op het 'eigenaarschap' van gevangenen. Meestal was het een bataljon of een regiment dat als collectief de overgave van de tegenstander afdwong. Door deze ontwikkelingen kregen bevelhebbers de gelegenheid zogenaamde kartels overeen te komen met de vijand. Deze ad hoc akkoorden over de uitruil of loskoop van gevangenen golden doorgaans slechts voor een bepaalde tijdspanne en voor een deel van het campagnegebied. Uit de veelheid van gesloten kartels ontstond echter geleidelijk een standaard ruilverhouding tussen de verschillende militaire rangen en een vaste financiële losprijs per rang. Ook kwam er een min of meer vaste verdeelsleutel voor de opbrengst, waarbij zowel de 'eigenaren' als ook de legerbevelhebber en de staat een deel ontvingen.¹⁴

In de zeventiende eeuw verschoof de coördinatie van alle zaken met betrekking tot de krijgsgevangenen van de legertop naar de bureaucratische laag daarboven. Staatsofficials regelden de opvang, de verzorging en uiteindelijk ook de uitruil of loskoop. Op deze manier werden de ad hoc kartels geformaliseerd in bilaterale overeenkomsten tussen de elkaar bestrijdende staten. Een goed voorbeeld van deze ontwikkeling was het Spaans-Nederlandse akkoord van 1602. Tijdens de eerste jaren van de Opstand hanteerde het Spaanse leger nog de beleidslijn om gevangen Nederlandse soldaten op grond van rebellie en verraad te executeren. Ze werden dus niet erkend als militaire professionals in dienst van een andere soevereine staat. Maar toen de krijgskansen in de jaren 1580 en 1590 in het voordeel van de Zeven Verenigde Provinciën keerden, zag de Spaanse legerleiding zich genoodzaakt dit beleid te herzien, om zo te ontsnappen aan de vicieuze cirkel van wraak en wederwraak die immers ook de levens van Spaanse gevangenen kostte. Zo ontstond er dus een praktische *modus vivendi* tussen beide legers omtrent de overgave, het verlenen van kwartier, de behandeling en de uitwisseling van gevangenen, en het afgeven van militaire vrijgeleides. In 1599 sloten beide legercommandanten, prins Maurits en Francisco de Mendoza, een 'cuartel general'. Drie jaar later werd dit door vertegenwoordigers van koning Filips III en de Staten-Generaal omgezet in een formele bilaterale overeenkomst. Dit implieerde niet dat alle gevangen soldaten vanaf nu automatisch werden uitgeruild of losgekocht. Ook betekende het niet dat er geen bloedbaden meer werden aangesteld. Het bood echter wel een vast stramien voor toekomstige uitwisselingen. Mendoza profiteerde zelf ook al van deze regeling. Tijdens de Slag bij Nieuwpoort van 1600 raakte hij namelijk in Nederlandse krijgsgevangenschap. Twee jaar later kwam hij vrij tegen een groot aantal Nederlandse gevangenen plus een flinke los-

du Guesclin', 235-248; Ayton and Preston, *The Battle of Crécy*, 1346, 5 en 24; Prestwick, *The three Edwards*, 180-186; Roelofs, 'Hoofdstuk IV: de periode 1450-1713', 80; Contamine, 'The growth of state control', 164-168; Housley, 'European warfare, c. 1200-1320'; Strickland, *War and chivalry*, 181-200.

¹⁴ Wilson, 'Prisoners in early modern European warfare', 39-56; Contamine, 'The growth of state control', 185-191; Roelofs, 'Hoofdstuk IV: de periode 1450-1713', 103-104; Tallett, *War and society in early modern Europe*, 128-131; Lynn, *Battle. A history of combat and culture*, 133-134; Lynn, 'Introduction: honourable surrender in early modern European history, 1500-1789', 99-111.